

به نام
خداوند
جان و حرر

www.ketab.ir

پیشکش بہ:

مردمان بی آکاش خراسان شمالی
کہ با اندیشہ های بسز و زلالشان
افق های روشانی را فرارومی فرزندان
سر زمین ہمیشہ جاوید ایران می کشاید.

متولی حقیقی، یوسف، ۱۳۳۸ -
خراسان شمالی، پژوهشی پیرامون تاریخ تحولات سیاسی خراسان شمالی
از آغاز تا انقلاب اسلامی / یوسف متولی حقیقی.
مشهد، آهنگ قلم، ۱۳۸۷
۲۲۰ ص. مصور، جدول، نمودار، نقشه.
۴-۸۸-۲۸۰۵-۹۶۴-۹۷۸
فیبا
کتابنامه.
واژه نامه.
پژوهشی پیرامون تاریخ تحولات سیاسی خراسان شمالی از آغاز تا انقلاب اسلامی
خراسان شمالی.
خراسان -- تاریخ.
۱۳۸۷ م ۲ / ۶۵ ر / ۲۰۱۷ BSR
۹۵۵/۸۲
۱۲۷۱۲۷۶

سرشناسه
عنوان و نام پدیدآور
مشخصات نشر
مشخصات ظاهری
شابک
وضعیت فهرست نویسی
یادداشت
یادداشت
عنوان دیگر
موضوع
موضوع
رده بندی کنگره
رده بندی دیویی
شماره کتابشناسی ملی

خراسان شمالی

پژوهشی پیرامون تاریخ تحولات سیاسی سرزمین خراسان شمالی

از آغاز تا انقلاب اسلامی

دکتر یوسف منولی حقیقی

انتشارات آهنگ قلم

۱۳۸۷

خراسان شمالی

(پژوهشی پیرامون تاریخ تحولات سیاسی
شهرهای خراسان شمالی از آغاز تا انقلاب اسلامی)

نویسنده یوسف متولی حقیقی

نوبت چاپ اول / ۱۳۸۷

تیراژ ۱۰۰۰ / وزیری

حروفچینی محدثه ملکی

لیتوگرافی سوره ۰۵۱۱-۷۲۵۲۹۰۳

چاپخانه میثاق ۰۵۱۱-۷۲۵۸۵۹۹

شابک ۹۷۸-۹۶۴-۲۸۰۵-۸۸-۴

قیمت ۶۰۰۰ تومان (با جلد معمولی)

۷۰۰۰ تومان (با جلد سخت)

ناشر آهنگ قلم

نشانی ناشر مشهد / ص پ ۱۳۶۳-۹۱۸۹۵

تلفن ۰۹۱۵۳۲۴۱۶۰۲

پست الکترونیکی Ahangeqalam@yahoo.com

بخش طوبی ۰۵۱۱-۷۶۱۲۷۵۰

فهرست مطالب

- پیش گفتار ۷
دییاجه (کلیات طرح) ۹

فصل اول: نگاهی به جغرافیای طبیعی خراسان شمالی

- موقعیت و حدود جغرافیایی ۱۳
جغرافیای طبیعی ۱۷
آب و هوا و پوشش گیاهی ۲۲

فصل دوم: کلیاتی پیرامون جایگاه خراسان شمالی در تاریخ ایران

- سخنی پیرامون وجه تسمیه و حدود تاریخی خراسان ۳۳
خراسان شمالی از دیدگاه باستان شناسی ۴۰
نگاهی به تاریخ خراسان شمالی در روزگاران باستان به عنوان مدخلی برای دوران اسلامی ۴۴

فصل سوم: اسفراین در گذرگاه تاریخ

- نگاهی به جغرافیای طبیعی شهرستان اسفراین ۴۹
وجه تسمیه اسفراین ۵۲
اسفراین در روزگاران پیش از اسلام ۵۸
اسفراین در روزگاران پس از اسلام تا حمله مغول ۶۴
اسفراین در دوران حاکمیت مغولان، سربداران و تیموریان ۷۶
اسفراین در دوران صفویه و افشاریه ۸۶
اسفراین در دوره‌ی قاجار و پهلوی ۹۶

فصل چهارم: جایگاه بجنورد در تحولات سیاسی شمال خراسان

- نگاهی به جغرافیای طبیعی بجنورد ۱۱۹
وجه تسمیه بجنورد ۱۲۱
نگاهی به سابقه تاریخی منطقه بجنورد در روزگاران باستانی ۱۲۳
بجنورد از ظهور اسلام تا آغاز عصر صفوی ۱۲۷
تاریخ بجنورد پس از ورود کردان به شمال خراسان ۱۳۳
بنای شهر بجنورد و حاکمیت خوانین شادلو بر خراسان شمالی ۱۳۷
خوانین شادلو و حکومت قاجاریه ۱۴۲
بجنورد در طغیان سالار ۱۵۰
رویارویی جعفر قلی خان شادلو و فرزندش حیدر قلی خان سهام الدوله با ترکمانان ۱۵۵

۱۶۴	بجنورد در دوران حکومت یارمحمد خان سهام الدوله (سردار مفخم).....
۱۷۲	بجنورد از مشروطیت تا ظهور رضا شاه.....
۱۷۹	رویاریوی رضاخان پهلوی با سردار معزز آخرین حکمران شادلوی بجنورد.....
۱۸۳	بازتاب دستگیری و اعدام سردار معزز در بجنورد.....
۱۸۷	بجنورد در دوره‌ی پهلوی اول.....
۱۹۱	بجنورد از شهریور ۲۰ تا کودتای ۲۸ مرداد ۱۳۳۲.....

فصل پنجم: جاجرم در گذر زمان

۱۹۷	وجه تسمیه جاجرم.....
۲۰۰	جاجرم در روزگاران پیش از اسلام.....
۲۰۳	تاریخ جاجرم در نخستین قرون اسلامی.....
۲۰۷	جاجرم در دوره حاکمیت مغولان، سربداران و تیموریان.....
۲۱۴	جاجرم از روزگار صفویه به بعد.....

فصل ششم: شیروان در آئینه تاریخ

۲۲۱	نگاهی به جغرافیای شیروان.....
۲۲۳	وجه تسمیه شیروان.....
۲۲۴	شیروان از روزگاران باستان تا عصر صفویه.....
۲۲۹	شیروان در دوران صفویه و افشاریه.....
۲۳۳	شیروان در دوره‌ی قاجار و پهلوی.....

فصل هفتم: فاروج میراث بر استوا

۲۴۳	نگاهی به جغرافیای فاروج.....
۲۴۵	وجه تسمیه فاروج.....
۲۴۸	فاروج در روزگاران پیش از اسلام.....
۲۴۹	فاروج در روزگاران اسلامی.....

فصل هشتم: مانه و سملقان در بهنه‌ی روزگار

۲۶۳	وجه تسمیه مانه و سملقان.....
۲۶۷	مانه و سملقان در روزگاران پیش از اسلام.....
۲۷۰	مانه و سملقان در دوران اسلامی.....
۲۷۷	منابع و مأخذ.....
۲۹۹	نمایه.....

پیش گفتار

خراسان شمالی با پیشینه‌ای به بلندای تاریخ، خاستگاه فکر و فرهنگ و از آغاز روی آوردن بشر به مدنیت در این عرصه پیشتاز بوده است. امروز در دل هر دشت، بر فراز هر قله، در شکاف هر کوه و بر کرانه هر رودی از این دیار می‌توان جلوه‌ای از درهم تنیدگی تاریخ و زندگی را دید که از پس هزارها هم‌چنان به یادگار مانده‌اند تا کتاب گشوده و پر رونق روزگاران باشند و به فردائیان بنمایانند که این سرزمین در تمام دوره‌های تاریخی، زادگاه و کانون تحولات و رویدادها بوده است و با تمام فراز و فرودهایش آئینه‌ای را می‌ماند که با زدودن غبار سالیان از چهره‌ی درهم شکسته‌اش می‌تواند پرتو بخش زوایای تاریک زندگی نیاکانمان باشد تا پند گیریم و ره به خطا نپیمائیم.

استان خراسان شمالی اگرچه به لحاظ اداری یکی از جوان‌ترین استان‌های ایران است اما به لحاظ سوابق تمدنی و فرهنگی، تاریخی به قدمت زندگی انسان دارد. وجود صدها اثر تاریخی مربوط به هزاره‌های مختلف و نیز دارا بودن مجموعه‌ای کم نظیر و غنی از سنت‌ها، آداب و رسوم کهن مربوط به گروه‌های مختلف جمعیتی در کنار موقعیت ممتاز طبیعی و ارتباطی این استان را به یکی از مستعدترین مناطق نیمه‌ی شرقی و شمالی ایران تبدیل کرده است. لزوم پرداختن به تاریخ این منطقه‌ی حساس و تعلق خاطر نگارنده به سرزمینی که هویت ملی خود را در آن جستجو می‌کند و هستی خویش را وام دار ساکنان زلال اندیش آن می‌داند، انگیزه‌ای شد تا وی پیشنهاد تدوین تاریخ خراسان شمالی را با شوق جان پذیرا شود. در آغاز کار تصور بر این بود که با توجه به برخی از منابع و مآخذ و نیز تحقیقات انجام گرفته در مورد برخی از مناطق شمال خراسان، می‌توان طرح مذکور را ظرف مدت کوتاهی به فرجام رسانید اما در ادامه مشخص گردید که با توجه به پراکندگی و گستردگی حوزه‌ی زمانی و مکانی پژوهش و نیز نبود منابع درباره‌ی برخی از شهرستان‌های نوبنیاد استان، کار، آن قدر که هم تصور می‌شد بدون مشکل نبوده است، تعهد نگارنده نسبت به انجام کار و شوق وی در ارائه مجموعه‌ای هر چند ناقص از تاریخ استانی که خود منسوب به آن است باعث شد تا دفتر حاضر رقم بخورد.

نگارنده در فراهم شدن مطالب و مباحث این دفتر مدیون تلاش‌های گروهی از محققان پیر و جوان خراسانیست که در طی سالیان متمادی عمر عزیز خویش را در راه شناختن و شناساندن این خطه از میهن صرف کرده و با پدید آوردن نوشته‌هایی در مورد شهرهای مختلف شمال خراسان تا اندازه‌ای راه را برای اهل تحقیق هموار ساخته‌اند. محمد جابانی، کلیم الله توحیدی، سید علی میرنیا، رمضانعلی شاکری، قدرت الله روشنی زعفرانلو، دکتر محمد حسین یاپلی یزدی، دکتر فاطمه وثوقی، محمد حسین مقیمی، احمد شاهد، غلامرضا فسفری، احمد فدایی، بهاء الدین جعفری، احسان سیدی زاده، علی اکبر عباسیان، هوشنگ شادلو، سلیمان صادقی، دکتر جواد هروی، دکتر امیر اکبری، حسین پایدار، بیژن پروان، حمید حسنعلی پور، حبیب صفرزاده، علی رحمتی، حسین علیزاده، رضا احمدی، محمد حاتمی، عباس صاحب نسق، علی بازخانه‌ای، دکتر محمد حسین انصاری مود، محمد اسلامی نژاد و رضا گواهی در زمره‌ی این پژوهشگران هستند^۱ که هر کدام به فراخور توان علمی خود با انتشار کتاب‌ها، مقالات و تدوین پایان‌نامه‌های تحصیلی گوشه‌هایی از تاریخ خراسان شمالی را معرفی کرده‌اند.

با همه تلاشی که به کار برده شده تا اثری کم‌نقص تقدیم حضور علاقمندان به تاریخ، فرهنگ و تمدن خراسان شمالی به عنوان منطقه‌ای مهم از ایران شود اما هنوز تا ارائه اثری در خور، راه درازی در پیش است. به همین دلیل از خوانندگان محترم تقاضا می‌شود تا با یادآوری کاستی‌ها که نگارنده، خود پیشاپیش به آن معترف است، وی را در ارائه‌ی نوشته‌ای بهتر در بازنگری‌های بعدی یاری گر شوند. امید است با فراهم شدن اسباب تحقیق، جلد‌های بعدی این اثر که به بررسی جنبه‌های تاریخ اجتماعی، تمدنی و فرهنگی و نیز فرهنگ نام‌آوران خراسان شمالی می‌پردازد در آینده‌ای نه چندان دور در دسترس علاقمندان قرار گیرد.

یوسف متولی حقیقی

بجنورد - بهار سال یکهزار و سیصد و هشتاد و هفت خورشیدی

۱- مسلماً تعداد کسانی که در مورد خراسان شمالی در سال‌های اخیر به تحقیق و پژوهش پرداخته‌اند خیلی بیشتر از این عده است اما از آن‌جا که آثار و تألیف این پژوهشگران در تدوین این نوشتار مورد مراجعه قرار گرفته، به پاس احترام به کوشش‌های علمی، یادی از آنان شده است.

دیباجه (کلیات طرح)

تاریخ پرفراز و نشیب ایران زمین در درازنای حیات چندین هزار ساله‌ی خویش شاهد بروز حوادث تلخ و شیرین بی شماری بوده است. این سرزمین کهن به دلیل موقعیت جغرافیایی فوق العاده اش، نقش مهمی را در تاریخ سیاسی و تمدنی جهان ایفا کرده است. اگرچه تمامی ایالات و مناطق این کشور در روند تکوین تاریخ جهانی سهم به سزایی داشته و در کنار سایر مناطق جهان، مکمل این پدیده بوده‌اند، اما نقش برخی از ایالات بدان جهت که در خط مقدم برخورد‌های گوناگون سیاسی، نظامی، فرهنگی، اقتصادی و اجتماعی قرار داشته‌اند، از دیگر بخش‌ها و مناطق بیشتر و پررنگ‌تر بوده است. مناطق شمال شرقی ایران و از آن میان ایالت تاریخی پارت - پرتوه - که استان خراسان شمالی کنونی اصلی‌ترین میراث بر آن است در زمره مهم‌ترین این مناطق هستند که بدون مطالعه و پژوهش در تاریخ آنها نمی‌توان نگرشی همه سویه و فراگیر را در مورد تاریخ ایران زمین ارائه کرد.

خراسان شمالی با وجود غنای تاریخی در دوره‌های مختلف در زمینه‌ی تاریخ مکتوب بسیار کم بضاعت بوده و آن چنان که شایسته و در خور این سرزمین پهناور است به تاریخ آن پرداخته نشده است. قدر مسلم پژوهش پیرامون تحولات خراسان شمالی به عنوان یکی از پرحادثه‌ترین مناطق تاریخی ایران در سده‌های مختلف با توجه به گستردگی حوزه جغرافیایی و تنوع جمعیتی آن، پژوهشی پر دامنه و در عین حال نیازمند سال‌ها مطالعه، تحقیق و تحلیل در دانش‌های گوناگون است تا از این طریق دست کم بخشی از جنبه‌های تاریخی و تمدنی خراسان شمالی در نتیجه همکاری و پژوهشی گروهی از کارشناسان دانش‌های مختلف مرتبط با تاریخ‌شناسی به دست داده شود.

مسئله اصلی در این پژوهش، بررسی رخدادهای سیاسی و نظامی خراسان شمالی با تأکید بر شناسنامه‌ی تاریخی هر یک از شش شهرستان تشکیل دهنده‌ی این استان است. مهم‌ترین اهدافی را که از طرح این مسئله می‌توان دنبال کرد عبارتند از:

- شناساندن بخشی از تاریخ ایران.
- بررسی روند پیدایش و گسترش شهرستان‌های استان خراسان شمالی.
- نمایان ساختن نقش قدرت‌های مهاجم در حوادث سیاسی - نظامی شمال خراسان.

- روشن ساختن برخی از واقعیت‌های تاریخی به دور از ادعاهای غیر مستند بعضی از پژوهشگران.

- ارائه تحلیل‌هایی از دلایل افت و خیزهای گوناگون شهرها و مناطق خراسان شمالی در ادوار مختلف تاریخی.

- پاسخ به بعضی از پرسش‌های تاریخی در خصوص تحولات گوناگون مناطق شمال شرقی ایران.

بررسی مسأله و پی‌گیری اهداف تحقیق، سؤالات گوناگونی را در این زمینه مطرح می‌سازد. مهم‌ترین سؤالاتی که در این خصوص قابل طرح‌اند عبارتند از:

۱- خراسان شمالی از چه جایگاهی در تاریخ ایران برخوردار است؟

۲- چه ارتباطی میان ایالت پارت باستان و خراسان شمالی می‌تواند وجود داشته باشد؟

۳- گروهها و عناصر جمعیتی موجود در استان خراسان شمالی در چه شرایط و روزگاری در این استان حضور یافته‌اند؟

۴- هر یک از شهرهای شش گانه استان خراسان شمالی چگونه پیدا شده‌اند؟ چگونه رشد کرده‌اند و در سیر تاریخی خود چه تحولاتی را پشت سر گذاشته‌اند؟

۵- حملات مکرر و متعدد اقوام مغول، تاتار، اوزبک و ترکمانان به خراسان شمالی چه نتایجی را در پی داشته است؟

۶- حکومت شهرهای خراسان شمالی در طول تاریخ بر عهده‌ی چه کسانی بوده است و هر یک از این حکام چه کارنامه‌ای از خود به جای گذاشته‌اند؟

۷- رقابت‌ها و اختلافات درون استانی در دوران مختلف چه بوده و این رقابت‌ها و اختلافات چه تأثیری در زندگی مردم این استان داشته است؟

۸- نقش دو دولت استعماری روس و انگلیس در تحولات سیاسی - نظامی خراسان در قرون اخیر چه بوده است؟

برای یافتن پاسخ این پرسش‌ها ناگزیر از طرح فرضیاتی چند هستیم. مهم‌ترین فرضیاتی که در این خصوص می‌توانند مورد توجه قرار گیرند، عبارتند از:

- خراسان شمالی، در برگیرنده‌ی هسته اصلی ایالت پارت باستان بوده است.

- شهرهای اصلی حوزه‌ی خراسان شمالی در روزگار باستان همچون استوا، آستون،

خبوشان، چرمنگان، مهرگان و اسفراین یا به طور کلی از بین رفته‌اند و یا نام خود را به مراکز جدیدتر داده‌اند.

- تاریخ شهرهای مختلف خراسان شمالی را در طول تاریخ باید در ذیل شهرهای بزرگتری چون نیشابور، خبوشان و نسا جستجو کرد.

- خراسان شمالی به دلیل موقعیت ممتاز طبیعی و همچنین قرار داشتن در مسیر شاهراه تجاری شرق به غرب - جاده‌ی ابریشم - همواره مورد توجه کشور گشایان و سرداران نظامی بوده و مردم شهرها و روستاهای آن به همین دلیل در طول تاریخ لطمات و صدمات زیادی دیده‌اند.

- همسایگی خراسان شمالی با دو گروه متعارض اوزبک و ترکمن در فاصله حکومت تیموریان تا پهلوی، مصیبت‌های زیادی را برای مردم منطقه به دنبال داشته است.

- گروه جمعیتی کرد با حضور خود در خراسان شمالی، نقش زیادی در تحولات اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی منطقه داشته است.

- رقابت بین دو ایل بزرگ زعفرانلو و شادلو در دوره‌ی قاجار، باعث ضعف و تا اندازه‌ای عقب ماندگی اقتصادی و سیاسی خراسان شمالی شده بود.

- کوشش‌های دو دولت استعماری روس و انگلیس و رقابت آن‌ها در خراسان شمالی و دخالت آن‌ها در مسائلی مانند ایجاد درگیری بین حکام خراسان شمالی و دولت مرکزی، شورش محمد خان سالار، قرار داد تحمیلی آخال و اشغال خراسان شمالی در جنگ‌های جهانی اول و دوم، مصائب و نتایج زیان باری برای ساکنان خراسان شمالی به دنبال داشته است.

اگرچه در پیرامون تاریخ خراسان شمالی در مجموعه نوشته‌های شهر نامه نویسان خراسانی - که به اسامی برخی از آن‌ها در پیش‌گفتار اشاره شد - مطالبی آورده شده است اما در این آثار عموماً به تاریخ یک شهر و یا یک قوم پرداخته شده و تاکنون کتابی که در برگزیده‌ی تاریخ خراسان شمالی در قالب یک اثر باشد، تدوین نشده است. این کاستی ضرورت تدوین پژوهشی مستقل را با رویکرد علمی و به دور از هر گونه جانبداری غیر اصولی و با تکیه بر کلیه‌ی آثار، اسناد و شواهد موجود نمایان ساخته است. بررسی و تحلیل فرضیات مورد توجه در این پژوهش در قالب هشت فصل مورد توجه قرار گرفته است. فصل اول نگاهی به جغرافیای طبیعی خراسان شمالی دارد. فصل دوم در برگزیده‌ی کلیاتی پیرامون جایگاه خراسان شمالی در تاریخ ایران

است. در فصل‌های سوم تا هشتم تاریخچه شهرستان‌های استان خراسان شمالی به ترتیب حروف الفبا مورد توجه قرار گرفته است. در هر یک از این فصول ابتدا موقعیت جغرافیایی و طبیعی و سپس وجه تسمیه شهرستان‌ها توضیح داده شده و سپس به مطالعات باستان‌شناسی و آثار بازمانده از دوران ما قبل تاریخ در هر یک از شهرستانها پرداخته شده است. تاریخ هر یک از این شهرستانها در روزگاران پیش از اسلام و سپس سایر مقاطع تاریخی از دیگر مباحث این فصول شش گانه است.

تقویم مورد توجه در متن عموماً بر اساس سال‌های قمری است و در جاهایی که ضرورت داشته سال‌های قمری، میلادی و خورشیدی به ترتیب با حروف ه. ق، م و خ مشخص شده‌اند.